
Történelem és iskola

ORMOS MÁRIA

Mindenki, – tanár, szülő, diák, történész – tudja vagy érzi, hogy a történelemmel „baj van”. Nem csak a szónak abban az értelmében, hogy a magyar történelem „bajos”, de a történettudomány önmeghatározása szempontjából is. Jelezte ezt már az a vicc is, amely 1953-ban vagy 1954-ben kelt szárnyra, az egyetlen történész-vicc egyébként, amit ismerek. Így szólt: a magyar történészek országos kongresszusra gyűltek egybe, és a helyzet alapos megvitatása után arra a határozatra jutottak, hogy „mától kezdve minden másképp... volt”. A viccnek közvetlen politikai tartalmán túl történetfilozófiai mondanivalója volt; jelezte azt a problémát, amit évszázadokon át jeles tudósok próbáltak megoldani, többé-kevésbé hasztalan, hogy ti. vajon mennyire lehet egyáltalán „objektív” történelmi ismeretekről, tudásról beszélni, illetve mennyire áll a történelemfelfogás a mindenkori korszellem és szubjektum meghatározó befolyása alatt. Ez lehetne az első és a legáltalánosabb kérdés, melyet a történelem „bajos” ügyeivel kapcsolatban felvethetnénk, de miután ezzel Vicótól Durkheimen és Benedetto Crocén át Fukuyamáig annyi jeles férfiú foglalkozott anélkül, hogy megnyugtattak volna bennünket, a magam részéről a probléma részletezését mellőzni fogom.

A második, és hazánkban unos-untalan emlegetett probléma a fehér – én hozzátenném: valamint a szürke és fekete – foltokkal kapcsolatos. Üresen, vagyis fehérén maradtak lapok a történelemben, részben azért, mert a történészek a legkülönbözőbb okokból nem kutatták a témát – például azért, mert nem tudták, hogy ilyen téma létezik, vagy azért, mert nem tudták, hogy hol keressék, azután azért is, mert a történelem nyomait olykor az utódok beletaposták a sárba, a földbe, esetleg lerombolták, felégették, elégették stb. –, esetleg azért, mert a korszellem érdeklődése nem terjedt ki rájuk, vagy mert politikai kívánalmak, olykor egyenesen tiltások állták útját a kutatásnak. Vannak azonban a történelemben zavaros, szürkés lapok is, vagyis olyan kérdések, amelyeknek értelmezése vitás, illetve vitatható. Az összerakható puzzle legtöbb darabja rendelkezésre áll, csak azt kellene még tudni, hogy hogyan is kellene őket összerakni. Végül akadnak olyan „lapok” is, amelyek tisztáknak és fényeseknek tűnnek, hiszen emberemlékezet óta ugyanazt a képet állítják róluk elénk a történészek – meg minden más érdekelt –, és mást nem is tesznek vele, mint időnként leporolják, megcsiszolgatják, és az aktuális ízlésnek, a fogyasztói kedvnek megfelelően tálalják. Ezek között azonban bőven akadnak olyan „ismeretek”, amelyek a valóságot nem fel-, hanem elfedik, tehát tulajdonképpen fekete lyukakat alkotnak a történelmi önmegismerés szempontjából. Az ilyesfajta tisztázatlan kérdéseket órákon át sorolhatnánk, de mivel a számukat egy tanácskozás keretében vélhetően nem, hanem csak a további kutatómunka segítségével lehetne csökkenteni – persze úgy, hogy közben új ismeretlen foltokra bukkanunk –, e problémával sem foglalkozom a továbbiakban.

A harmadik kérdés, amelyet kénytelenségből mellőzők, a történelemtanítás didaktikája. Ehhez ugyanis nem értek. Mindössze annyit tudok róla, hogy mivel a történelemnek nincsenek könnyű, egyszerű, illetve nehezebb és egészen nehéz problémái, továbbá, mivel a történelem megértésének egyetlen esélye, ha úgy tetszik, logikája az állandó történelemtől, a kontinuitástól nem vonatkoztatható el, a tárgyat a maga egészében lehetetlen hozzáigazítani a fejlődő gyermek és ifjú életkorbeli sajátosságaihoz. Ezért nem irigylem azokat a pedagógusokat, akiknek e kérdésre válaszolniuk kell, de mégis a legjobb, ha ezt rájuk bizzuk.

Három további, a történelemtanítással szorosan összefonódó, gyakorlatias kérdéssel szeretnék foglalkozni. Ezek: 1. Mi a történelemoktatás tárgya, 2. Milyen alapvető szerkezeti mintát lehetne követni, 3. Mi a történelemtanítás célja?

Kezdjük az elsővel. A kérdésállítás szorosan összefügg a történettudomány ömeghatározásával, ami számos nevezetes kísérlet ellenére mindeddig nem sikerült igazán.

Az első kérdést egy évekkal ezelőtti, felejthetetlen kis élménnyel szeretném bevezetni. Budapestről Szombathely felé utazva egy idősebb férfi megszólított, és a kezében lévő történelmi tárgyú könyv kapcsán megjegyezte, hogy ő is nagyon szereti a történelmet. Szinte azonnal hozzátette azonban, hogy ami a magyar történelmet illeti, érdeklődése csak *Mátyás király* haláláig terjed, mert ami utána következett, az szerinte már nem a mi történelmünk volt, hanem másoké, miközben a magyarok mindig csak különféle malomkövek között őrlődtek. Nagyjából mindegy volt, hogy a követ, amelyen felmorzsolódtunk, minek hívták: töröknek, Habsburgnak, németnek vagy oroszoknak, mert az eredmény ugyanaz volt. – Eleinte hajlottam rá, hogy igazat adjak ennek a nem túl sok iskolát kijárt embernek, de minél többet gondolkodtam a kérdésen, annál határozottabb meggyőződésemmé vált, hogy az ő mélyen pesszimista történelmi tudata valójában egy sajátos történelemszemlélet következménye, amely szemléletet a nálunk honos történelemtanítás alapozza meg. Mi jellemzi ezt a szemléletet?

Mindenekelőtt az, hogy nem az emberek, a társadalom, a nemzetek, a népek, hanem az államok történetét oktatjuk iskoláinkban, zömmel a csúcsszereplőkre és csúcseseményekre építve. Márpedig tény, hogy Magyarország önálló államként a 16. sz. közepétől kezdve egészen 1919-ig nem volt felrajzolva a térképre. Magyar állam nem létezett. Közel négy évszázadon át ilyen nevű állam, illetve ország egyszerűen nem volt. Azt jelenti ez vajon, hogy a magyaroknak nem volt történetük, vagy azt, hogy e történet kizárólag bukásra ítélt kitörési kísérletekből és leverett felkelésekből, szabadságharcokból állt? Ha így lett volna, akkor már nem is léteznénk, és a térképen valószínűleg ma sem lenne Magyarország nevű állam. Csakúgy, miként számos más ország sem lenne ott megtalálható, amely a 19–20. század folyamán került elő vagy vissza az ismeretlenség, ill. a feledés mélyéből. A magyarok csakúgy, mint a többiek, csak azért verekedhették vissza magukat a térképre, mert a sötétségben is megvolt a maguk nagyon is sajátos és markáns története. Gondoljuk csak meg, csupán az európai kontinensen hány ilyen fiatal országot kell számontartanunk! Közéjük tartozik Írország, Belgium, Norvégia, Csehország, Szlovákia, az 1772-ben, majd 1939-ben újra eltűnt Lengyelország, Finnország, Észtország, Lettország, Litvánia, Belorusszia (Fehér-oroszország), Ukrajna, Románia, Bulgária, Görögország, Albánia, Jugoszlávia, Horvátország, Szlovénia, és lehet, hogy a felsorolás itt nincs befejezve. Ezek között vannak olyan országok, amelyek korábban a történelemben sosem jutottak el az államalkotás szintjére, és vannak, amelyek jelentős állami múlttal rendelkeztek, de szuverenitásukat mások eltaposták. Egyikük esetében sem fogadható el, hogy a névtelenség idején ne lett volna történetük, mert ha ez igaz lenne, úgy ma nem léteznének. Ezek a népek éltek, vagyis voltak „demográfiai mutatóik”, gazdálkodtak, éltek valamilyen technikával, tanultak, a maguk módján „politizáltak”, sajátos szervezeteket hoztak létre, őrizték valahogyan a nyelvüket, a kultúrájukat, vagyis önmagukat.

Mindebből csupán egy, de nagyon fontos következtetés adódik: e népek – és vélhetően a többi nép – igazi történetét másutt, másban, másként is keresni kell. Ha arról tudunk beszélni, hogy a magyarok, lengyelek, csehek stb. hogyan tartották fenn érintetlenül vagy szinte érintetlenül az önmagukról kialakított képüket, tudatukat, hogy vajon miért nem jutott soha a magyarok eszébe, hogy országukat nemlétezőnek tekintsék, hogy milyen erők játszottak közre abban, hogy a 18. sz. során ez a nép évszázados lemaradását rohamos ütemben kezdte felszámolni, hogy milyen tapasztalatok, eljárások és tények segítettek abban, hogy a magyarok körében az idegen hatalmak hatása valamelyest mindig csorbát szenvedett, nos, ha e kérdésekre választ tudunk adni az iskolában, a történelmi pesszimizmus vélhetően alábbhagy ebben az országban. Emellett közelebb kerülünk egy olyan történelmi fogalomkörhöz, amely által a történelem nem csak az ilyen különös – különös? – esetekben, hanem egészében véve is jobban leírható, mint általában a tankönyvek lapjain történik.

A mi oktatásunk azonban nem csak államközpontú, hanem a valóságban a nagyhatalmak történetén is alig terjed túl. Márpedig a „kicsik”, közöttük mi magunk, akiket a történelem rendszeresen a másokhoz való alkalmazkodásra készítetett, továbbá a függésben élők, a bekebelezettek, az elnyomottak, a szuverenitást nélkülözők nemcsak óriási többségben voltak (és vannak), hanem egymástól lényegesen többet tanulhatnak, mint a nagyhatalmaktól. A svéd, a svájci, a holland stb. gazdasági-értévesülési stratégia, szociális és oktatási politika követhetőbb léptékű, mint a hatalmas birodalmak tündöklése. Természetesen nincsenek követendő szabásminták, mert a kisországok és kisépek történelmének különbözősége miatt nagy eltérések mutatkozhatnak a klimatikus feltételek, valamint az ország, nép stb. geopolitikai helyzete. A klimatikus feltételek hatásánál nem időzök, említést is csak azért tettem róla, mert noha közhely, többnyire még csak nem is utalunk rá, amikor egy-egy kontinens emberi állapotait és fejlődéstörténetét tekintjük át. A geopolitikai meghatározottság vonatkozásában is csupán utalok arra, hogy más dolog kisállamnak lenni egy körös-körül tengerrel védett szigeten, vagy egy kontinens eldugott csücskében, mintegy nagyhatalmi konfrontációs zónában.

E tényezők mellett azonban a kérdés mégis nyitott annyiban, hogy vajon a Baltikum, a Balkán vagy akár Lengyelország, Magyarország, Szlovákia stb. elmaradottságáért mégis ki a felelős vagy felelősebb: ők maguk, vagy pedig mások, a rajtuk kívülálló, tőlük független és általuk befolyásolhatatlan történelem? Kedves hallgatóim, emlékezhetnek még arra a vitára, amely Magyarországon a történészek körében a magyar történelmi út „eltérése” vagy „elkanyarodása” körül zajlott. Voltaképpen ugyanerről a kérdéstről volt szó, és azt kellett volna kideríteni, hogy a magyar belső erő eltérítő hatása játszott-e szerepet abban, hogy az ország végül is gyengének bizonyult a török áradattal szemben, vagy az áradat volt túlságosan nagy, és ezért a magyarok számára túlságosan rövidde vált az idő, hogy kijavíthassanak olyan dolgokat, amelyeket mások is elkövettek, de nem kerültek olyan szorongató helyzetbe, mint a balkáni népek és a magyarok.

Személy szerint én azt hiszem, hogy az érintett kisépek legszebb fénykorukban sem voltak sem olyan népesekek, sem olyan szervezettek katonailag, hogy egy hódításra orientált, hatalmas és jól szervezett hadsereggel megbirkózhattak volna, ami természetesen nemcsak a törökökre, de a megfelelő módosításokkal minden más errefelé megfordult haderőre is áll. Mi több, a 20. sz. második felében ez már nem elsősorban a nagyhatalmi hadműveletekre áll, mivel a hadseregek csak nagyritkán mozdulnak meg, hanem sokkal inkább másfajta nyomást gyakorló erőkre, amelyek skáláján elhelyezkedhet egy távollévő, de mindig fenyegetést jelentő hadsereg csakúgy, mint a hitel- vagy bizalom-megvonás réme. Az elmaradott és a kisállamok tehát mindig is fenyegetés alatt álltak vagy elnyomás alá kerültek, függetlenül attól, hogy belső bajaik mily mértékben voltak saját tevékenységük által magyarázhatók, illetve, hogy egyáltalán voltak-e sajátos belső bajaik. A történelemben hosszú ideig megfértek egymás mellett és egymásról nem – vagy alig – tudva nagyon eltérő szintek, szokások, civilizációk, hódító nagyhatalmak és apró népecskék. Meg lehetett bújni a világ valamelyik sarkában és háborítatlanul lehetett élni az Európában régen letűnt módon. A világ úgynevezett globalizálódása azonban e lehetőséget megszüntette. Minden mindenre vonatkozik, hat és visszahat. A világ pedig az államok, hadseregek és nyomásgyakorló csoportok szintjén továbbra sem jókra és gonoszokra, hanem elsősorban erősekre és gyengékre oszlik.

Mindez mégsem jelenti, hogy a kisállamok, a gyengék, a gyakran leigázottak és megtiportak kívülállók lennének a saját történetükben. Ha ezt feltételezném, nem beszélhettem volna ellenállásuk hosszú történetéről. A kisállamok ráadásul – hadd tegyem e helyen hozzá az eddigiekhez – nemcsak aktív és passzív ellenállásukkal – már ti. ha szellemi, mentalitásbeli, hétköznapi ellenállást egyáltalán helyes passzívnak nevezni – építik történelmüket, hanem sok más lehetőségük is adódik rá. Manapság annyira nyilvánvaló, hogy talán nem is szükséges szólni róla, hogy a kisépek gyakorta megszarolják nagyhatalmi pártfogóikat. A siker érdekében kihasználják a patrónus szorult vagy nehéz helyzetét, bevetik a propaganda általuk elérhető minden eszközét, kialakítják magukról a kívánatos, hasznosnak mutatózó képet (image-t) és így tovább. Ezek olyan erények, amelyeket meg lehet mosolyogni, esetleg le is lehet nézni, de ez nem változtat azon, hogy nem egyszer sikerre vezetnek. Ismertek másféle kisállami eszközök is. Ilyen például,

midőn a kisállam még kisebbre húzza össze magát, mint amekkora, és még akkor is kizárólag a havasi legelőiről meg az ott legelő sző tehenekről beszél, amikor a bankhálózata a legerősebb a kontinensen és nagyiparát egy középállam is megirigyelheti. Területét egy négyzetcentiméterrel sem akarja növelni, sőt még a felkínálkozó csatlakozót is elutasítja, és akár egész férfilakosságát kész mozgósítani, csak azért, hogy semlegeségét valahogyan megóvja. Kisállami mozgásforma a csendes szorgalom, a kitartás, az óvatosság, a kiegyensúlyozásra törekvés és sok minden más, ami a kontinens és a világ történetében bőven megfigyelhető.

Végeredményben azt gondolom tehát, hogy egy nép története semmiképpen sem intézhető el azzal, hogy megszállták vagy nem, hogy fenyegetés alatt, illetve függésben állt-e vagy nem. Ezen belül minden népnek megvolt a saját története, de ha életének autonóm irányításában korlátozva volt, úgy e korlátok figyelembevétele nélkül aligha lehet sorsát megítélni, és még kevésbé ítélkezni felette. E kérdés egyik elágazása, hogy a korlátozottság körülményei között nem csak az elvérző hős érdemelheti ki bámulatunkat, de mindenki, aki így vagy úgy fenntartotta önmagát, az övét és ezáltal az egész nemzetet.

Történelemtanításunk azonban nem csak állam- és azon belül nagyhatalmi központú, de ráadásul alig több a politikatörténetnél. Az előzőekben sok utalás található a hiányokra, amelyekhez már csak néhány továbbit csatolok. A túlsúlyban levő politikai eseménytörténet elnyomja az eszmetörténetet is, ami nélkül viszont sem általában az emberiség, sem az európai ember és azon belül a magyarok története nem érthető. Az utóbbi években számtalanszor olvastam és hallottam arról, hogy Európa politikai okokból ugyancsak mozgékony határa, amely volt már a Lajtánál, az Elbánál, a Kárpátok vonalánál stb., legutóbb az ortodoxia határával esik egybe, de e meghatározás hangoztatói tapasztalataim szerint sokszor nem csak az ortodoxia mibenlétével, de a nyugat-európai keresztény egyházak sajátosságaival sincsenek tisztában. Ugyanez vonatkozik a „klasszikus” és a modern liberalizmusra, a „populizmusra”, a konzervatív, valamint a szocialista áramlatokra, vagyis a politikai eszmetörténet szint teljese egészére. Ugyanakkor a politikai csúcsesemények és történelmi hősök ismertetése úgy történik, hogy az események eszmei, hangulati, lelki háttere nem rajzolódik ki, a hősök pedig csak cselekszenek, esetleg szövegeket mondanak, a személyiségük azonban homályban marad.

Két további „hiánycikket” a tankönyvek oldalairól még azért említek meg, mert e témákat különösen fontosaknak vélem az ember története szempontjából. Az egyik a technika a szó széles értelmében, a másik a jog. Mindkettő valósággal bújócskát játszik a tananyagban. Időnként megjelennek, azután hosszú időre teljesen eltűnnek. Masszív megjelenésük olykor jogos, máskor sokkal kevésbé az, évszázados távollétük viszont garantáltan alaptalan. Jogos például a római jognak szentelt többnyire jelentős terjedelem, és teljesen alaptalan úgy tenni, mintha a hosszú középkorban a jog terén a Magna Chartán és az Aranybullán kívül semmi sem történt volna. Helyes, hogy szólunk a forradalmi jogalkotásról a 18. században, és nem felejtjük el a Code Napoleont, de nagy hiány, hogy nem tűnik ki: a jogalkotásnak sem a civil jog, sem az alkotmányjog, sem a nemzetközi jog szempontjából nem akkoriban hangzott el az utolsó szava.

A technika története esetében jogos nagy figyelmet szentelni az őskor szerszámainak, de tökéletesen érthetetlen, hogy a technika alaposabb bemutatására legközelebb majd csak néhány évezred múltán kerül sor, igaz, akkor viszont olyan nagy „gőzzel”, amelyet a gőzenergia hasznosítása ma már semmiképpen sem érdemel meg, különösen akkor nem, ha hozzátesszük, hogy ez nagyrészt az elektromosság, a vegyi és műanyagipar, a motorizálás, az atom és az elektronika rovasára történik.

A történelem korszerű közelítése végeredményben gyökeres szemléleti átlakítást kívánna annak érdekében, hogy az iskolai történelem (is) meghaladja végre a helyszínekre, eseményekre és évszámokra épített régi panelekből összehordott mehanikus kockajátékot, és átalakuljon az emberek, civilizációk, népek történetévé, magában hordozva az emberek életének legfőbb összetevőit.

Tisztában vagyok azzal, hogy az iskola nem bír el mindent, és a felnövekvő gyermekek mindenkori életkora miatt még kevesebbet bír meg, mint az különben elképzelhető lenne. Az előzőeken kívül ez is oka annak, hogy szóljunk az oktatás egyik lehetséges mintájáról és a félelmetesen nagy, összefonódó anyag korlátozásának lehetséges módjáról. Azt

gondolom, hogy a kiválasztásban két biztos kiindulópontunk van. Az egyik a történelem legtágabb értelme, vagyis az ember története, amelyről nem szabad és nem is lehet lemondani. Ezen azonban egyáltalán nem azt értem, ami egy ideje tapasztalható, hogy ti. az általános emberi minőségnek a kolonizálás és a dekolonizálás néhány epizódjának részletes bemutatásával adózunk, hanem sokkal inkább azt, hogy közelebb hozzuk azoknak a kontinenseknek, civilizációknak a sajátosságait, amelyek ma már nemcsak a kuriózum szintjén érdekesek és nemcsak abból a plátói okból érdemelnek figyelmet, mert ott is emberek laknak, illetve azokat is emberek hozták létre, hanem azért is, mert világunk oly mértékben összeépült, hogy nem tudni, a magyar gazdaságot éppen nem az afrikai vagy a kínai üzletek lendíthetik-e fel. A globális emberi történelemről tehát nem mondhatunk le, sőt másként, mint korábban, de ennek nagyobb figyelmet lenne hasznos szentelnünk.

A másik biztos kiindulópontunk minden bizonnyal a magyarok története, amiről nincs is vita. A vita a hogyanban rejlik. E hogyanra röviden az előzőekben kitértem, és a mondottakhoz már csak keveset kívánok hozzátenni. Mindenekelőtt azt, hogy a hőstörténetet napjainkban nemcsak a történelemről alkotott történészi kép haladta meg, de meghaladta ma a kor is. Természetesen nem mindenütt, mégis azt lehet mondani, hogy világszerte. A fiatalok kedvenc témái a kistörténetekből (helyi, regionális események), társadalomtörténeti, történeti-antropológiai, regionális összehasonlító, gazdaság- és technikatörténeti, mentalitástörténeti, kapcsolattörténeti stb. kérdésekre irányulnak, és még a közelmúlttal kapcsolatban is jobban érdeklik őket a folyamatok, a hatásmechanizmusok, mint önmagukban a nagy események és a nagy emberek, akár hősök ők, akár árulók. Van, aki azt mondja, hogy ebben – meg sok másban – valami „poszt-modern” unottság jelenik meg. Én nem tudom ezt megítélni, de azt tudni vélem, hogy ebben nincs semmi aggasztó, mert a történelem végül is többnyire kis dolgokból áll, és nemcsak a nagy időkben, hanem állandóan történik. Ráadásul a magyarok sokat emlegetett pesszimizmusa nem kevés realitásérzékenységgel párosulva lényegében véve a nagy ügyekre irányul, miközben a kicsikben, a hétköznapiakban jóval optimistábbak. Nem tudom tehát, hogy ez a részletekre, a nehezen vagy alig láthatóra irányuló figyelem vajon nem éppen a realitásérzékenység és sajátos optimizmus kifejeződésének egyik formája-e?

A nagy kérdés azonban úgy merül fel, hogy mi történjék azzal az irdatlan anyaggal, azzal a színes és hosszú történettel, amely a globális emberi történet és a magyarok története között kétségkívül lezajlott. Egy épkezláb történetet a magam részéről úgy tudnék elképzelni, hogy először is a lehető legteljesebb szinkront igyekeznék kialakítani a magyar és a nem-magyar között, már csak azért is, mert a történet egyes szakaszai valóban szinkronban játszódnak le, és ebből több mint ezer esztendő követni is tudunk. Emellett azért is, mert a szétszakítás többnyire nehezebbé teszi az összefüggések megértését. Másodsor teljesen szakítanék azzal a gyakorlattal, amely miatt nálunk a tanulók viszonylag sokat találkoznak például Anglia eseményeivel, amelyek a lehető legritkábban voltak közvetlen hatással Magyarországra, és többnyire még csak kapcsolatba sem hozhatók a Duna mentén történetekkel, ezzel szemben szinte semmit sem tanulnak a velünk szomszédos népekről. Ausztria-Magyarország történetét többnyire sikerül úgy megkonstruálnunk, mintha az kizárólag Bécs és Budapest viszonyából állt volna, miközben a csehekről, a Birodalomhoz tartozó lengyelekről – és egyáltalán a lengyelkről –, továbbá a délszláv népekről a lehető legkevesebb szó esik. Mi több, ebben a történetben jószerint még maga Ausztria sem kap helyet. Hasonló a sorsa a környezet többi népének, országának. Természetesen nem arra akarok biztatni, hogy a francia, az orosz vagy a német történelmet töröljük a programunkból, hanem csupán arra, hogy ezt az értelmetlen és ráadásul szerfelett káros aránytalanságot számoljuk fel. Egy jó szerkezetet úgy vélek kialakíthatónak, ha a közelség, összefonódottság, közös problémák és közös érdekek alapján körszeleteket alkotnánk Magyarország körül terjedelmi szempontból, természetesen biztosítva a helyet is, a figyelmet is a kontinentális vagy világjelentőségű jelenségeknek, eseményeknek, fordulatoknak és azok kihatásainak.

A magam állította harmadik kérdésre, arra ugyanis, hogy mivégre csináljuk ezt az egészet, vagyis hogy mi a történelemoktatás célja, én egyetlen szóval felelnék: az önmegismerés. Az ember önmegismerése természetesen nagyon sokrétű, hiszen magunk is a

természet részei vagyunk, hiszen az ember biológiai lény is, meg pszichológiai lény is. Mégis kétségtelen, hogy az ember a történelem valamilyen szintű ismerete nélkül sem ember, mert anélkül nemcsak a képzőművészet, az építészet, az irodalom, a zene jó része vész el a számára, nemcsak a templomokban és múzeumokban nem tud tájékozódni, ami nélkül végeredményben még meg lehet lenni, nemcsak a mai világ eszközrendszerének kialakulásáról nem lesz semmi fogalma, ami nélkül persze még felhasználhatja azt, de – és ez a döntő – nem értheti meg, hogy valójában hol él és miért éppen úgy él, ahogyan, nem tudja értelmezni a különféle politikai, gazdasági, kulturális stb. ajánlatokat, nem igazodhat ki a világ nehezen megfejthető mai rendszerében, és még azt sem értheti meg, ami a mindenkori napi sajtóban áll.

Zsolnai József: Amennyiben a tapsnak üzenete van, akkor annak is üzenet-értéke volt, hogy én már előre megköszöntem Ormos Máriának a közreműködését. Előadásához azonban én is hadd tegyek hozzá két megjegyzést a tudós felelősségével kapcsolatban. Minden tudomány annyit ér, hogy mennyiben tudja önmagát reflektálva szemlélni, vagy ha tetszik – elegánsabban -: amilyen a metaszemlélete. Most arra kaphatott a tisztelt egybegyűlt hallgatóság példát, hogyan kell egy tudományt a saját hagyományához való viszonyában újragondolni, újraértékelni, azaz, hogyan kell eddigi tárgyát témává, – értékelés témájává – tenni. Ha van olyan, hogy történelempedagógia, vagy ha tetszik, elnyújtottabban mondva: a történelemtanítás pedagógiája, akkor ebből – azaz az egyes tudományok metaszintű önreflektív elemzéséből – szükségképpen következik az adott szakpedagógiák metaszempontú felülvizsgálatának az igénye, mert végül is erről volt szó. Mert ez a három tartópillér – tehát hogy valaminek mi a tárgya, mi a funkciója, ha tetszik, teleológiája, azaz miért csináljuk az egészet, illetve milyen minta, milyen modell alapján lehet elképzelni azt – ez már a dolognak, ha tetszik, a pedagógiája is, ami már egy kicsit az én témám is. Vagyis mégegyszer nagyon szépen köszönöm!